حـسیبەی سیبەم ئەوەیە کە حوکمران بنەڕەتی ... سەرچووبەتی . واتا یاسا بەڕاست دانانرێ ... لەچووبێ . دەبێ ... هەلاوێستر لە هەمان کاتا بۆ بەرزەوەندی ... بەس وا لە ڕۆسـسـۆ دەکا کـــە ... بەسـە بکاو بە چاکتریـــن شێوەی ...

سروشتی بیئۆری لە کۆمەلایەتی سیاسی ئەوەیە کە دەولەتی ڕۆسۆ بێگومان دەولەتی گەلە ، کـــە دەسەلات بەدەست گشتەوەیە . بەلای ئەوەوە سێ جۆرە میری هەیە ، یەکەمیان ئەوەیە کە گەل . یـا زۆربەی پۆلەکانی گەل ئەرکی حوکم دەگرنە ئەستۆ ، واتە هاوولاتییەکان پایەو وەزیفەی گشتی دەگرنـــە دەست ، بەم جۆرە ڕژێمەش دەلێـــن « ڕژێمـــی دیموکراتی » .

دووەم ڕژێم حکومەتی ... بە کـــە کاروباری حوکم بەدەس ژمارەیەکی کەمەوە دەبێ کە لە ڕێگەی هەلبژاردن یا جیاوازی کردن یا بەهۆی سامان یا دەسەلات دێنە سەر کار . سێیەمین ئەوەیە کە جلەوی حوکم گێران دەکەوێتە دەست تاکەکەسێ کە بە ئارەزووی خۆی کار دەکاتو هەموو کاروبارێك دەگرێتە دەست خۆی ئەم حکومەتەش ، حکومەتێکی پاشایییە بەلای ڕۆسۆوە . خراپترین شێوە ئـــەو شێوەیە کە کاربەدەستەکانی پشتاوپشت دێنە سەر کارو لە ڕەوشتی حوکمی ڕەوا دەردەچێ .

بەم شێوە ڕۆسۆ هەموو ئەو ڕژێمانەی کە لە سەردەمی ئەودا حوکمیـــان دەگێڕا بـــە ڕژێمـــی ساختەچیو ... دادەنانو داوای ڕووخانـــی دەکردن .

دەتوانین ... بلێین کە ڕۆسۆ لە ڕووی باوەڕی بە دیموکراتیەتەو کـــەوتبووە ژێر کارتێکردنـــی (ئەرستۆ) کە بەتایبەتی ئەرستۆ سوور بوو لەسەر ئەوەی کە دەولە... بچووك لە هی گەورە تواناترە کە پێداویستەکانی ...مەکانـــی جێبەجێ بکــــات .

...ڕۆسۆ » ... ڕووی بیروباوەڕییەوە کەوتبورە کارتێکردنی ... جنێف کە لەوێ لەدایـــك

گۆڤاری « عالم الفکر » ی ژمارە سێی سالی ١٩٧٦ ... وەرگیراوە .

کۆیەو کاروانی ئاوازو گۆرانی کوردی

کەریم شارەزا

ئاوازو گۆرانی‌ی کوردی : ـ

گەلی کورد لە سەردەمی بوویەوە تاکـــو ئەمڕۆی . خاوەنی هونەری ئاوازو گۆرانی‌ی تایبەتی خۆی بووەو . ئەو هونەرەیشی بـــە پێی قۆناغو سەردەمی ژیانی . وەك ڕاستی‌یەك . هەردەم لە بزنەو بواری سەرخانی ژیانی ئابووریی کۆمەلگاکـــەی‌و دەستەو چینە کاربەدەستەکانی ئەو سەردەمەیـــدا سووڕاوەتەوە .

هەرچەندە دیوی دووەمی ئەو هونەرەیشی بـۆ سوودو ماندوو حەسانەوە‌،یا بۆ ئاخ هەلڕشتنی چینە زەحمەتکێشەکانیشەوە خولقابێ بەلام ئەو ڕێگـــاو بوارە ئاشکراو فراوانەی پێ نەدراوە ، تا وەك دیوی یەکەمی گەشە بکاو بکەوێتە ناو هەمـــوو کـــۆڕو کۆمەلێکی خەلکی ئەو سەردەمـــە ، بەتایبەتـــی ئەنجومەنی کاربەدەستان ، تا بایەخی شایەستەی خۆی پێ بدرێ .

هونەری ئاوازو گۆرانی‌ی کوردی بـــە هەردوو دیوەکەیەوە، لە هەمان سەرچاوەوە سەریان هەلداوە

کۆیە شاری ئەدەبو هونەری کوردی

ئەویش ژیانو دەورو بەرەکەیەتی ، چونکە جگە لە بارە ئابووری‌یەکەی ژیانی ئینسانی کوردە سروشتی دەورو بەرەکەیشی بەشێکی جودانەکراوە بووە لە ژیانەکەی، دەورێکی کاریگەری بووە لە خوڵقاندنــــی ئــــەو هونەرەجوانەدا .

بۆیە دەتوانم بڵێم : لە کۆنەوە ئاوازو گۆرانی کوردی هەر ڕەنگدانەوەی ژیانی کۆمـــەڵەکـــەیو دەنگدانەوەی ئاوازە سروشتی‌یەکانی نێو جەرگـــەی خاکە دلگیرەکەی بووە ! هەر لە هاژەی بەفراوانـــی کوێـــستانو خوڕەی تاڤگـــەی قەدپاڵـــی کێـــوە سەختەکانو شلپەی شەپۆلی ڕووباری ســـــاردو سازگارو شنەی شەماڵی فێنکەوە بگرە ، تا دەگاتە قاسپەی کەوی سەر ڕەوەزە چیا بەرزەکانو چریکەی شالوورو بولبولی نێو باخو ڕەزان ، تاتێکەڵ دەبن بە ترپەی پێی کچی نەشمیلانو ئاوازەی لەنجەی یاری شۆخو شەنگو خورپەی دڵی ئاشـــقانو ناڵـــەی هەژاران .

ئەمانە هەموویان بوون بە هـــەوێنی ئاوازی گۆرانی کوردیو هەستێکی ناســـكو جۆشێکـــی گەرمو گوڕیان خستۆتە ناو دڵو دەروونی سەرجەمی ڕۆڵەکانی کورد بەگشتیو ، دەستەی خۆشخـــوانو گۆرانی بێژانی بە تایبەتی .

خۆشخوانو گۆرانی بێژیش لە ڕێگەی هەست ناسکیو بەهرەی هونەری‌یانەوە ، توانیویانە ئاوازی خۆشو دلکێش دابهێننو بە دەنگی زولالیان مێشکی گوێگران مەست بکەنو گۆرانیو مەقامی ڕەسەنـــی کوردی بخولقێنو پشتاو پشت بۆمان بەجێ بهێڵنو بە پێی دەورو قۆناغ زاخاوی بدەنەوەو لەگەڵ چێژو ئارەزووی خەڵکەکـــەیدا بگونجێننو ، گەشـــەی پێبکەنو ، خۆشیان لە ڕێگەی بەهرەی هونەری ـ یانەوە جێ پێی خۆیان لە سەر زەمینەی پتـــەوی کۆمەڵەکەیان بچەسپێننو ، بوونی خۆیان بە چینو توێژەکانی گەلەکەیان بسەلمێنن .

هەرچەندە جاران خۆشخوانو گۆرانی بێژ وەك هونەرمەندێکی ئێـــستا چاویان لێ نەکراوەو ، ڕێزیان لێ نەگیراوە ، بەڵام هەردەم لە قۆناغو مەجلیسی میرو ئاغاو کاربەدەستاندا ، لە کوێخاو گزیرو سەرکـــارو پاکار بەردەست ماقوولتر بوون (١) .

چونکە هیچ دابو دەستوورێکی خۆشیو شادی خەڵکەکە بە بێ ئاوازو گۆرانیو گۆرانی بێژان مەیسەر نەبووە ، هیچ شـــاییو گۆوەنـــدی بـــووك گواستنەوەو ئاهەنگی شەوارەو سونەتانە ، بە بـــێ سازو ئاوازی دەهۆڵو زوڕنا ، یا بلوێرو شمشاڵو گۆرانی خۆشخوانان نەگێڕدراوەو ، هیچ هەڵقـــەی زیکری صۆفیانو ، ئا هەنگـــی خوێندنـــەوەی مەولودنامەی پێغەمبەر ، بە بێ ئاوازی دەفو دەنگی

کۆیەو کاروانی ئاواز گۆرانیی کوردی

کۆیە شارێکی مێژوویی کوردە ، لە کۆنەوە ناوچەیێکی بازرگانیو ڕۆشنبیریی زیندوو بووەو ، هەردەم کاروانسەراو قۆناغی سەرە ڕێی کاروانی بازرگانی نێوانی عێراقو ئێران بووە . بازاڕەکەیشی هەمیشە پیشانگای بەرهەمی کشتوکالیو پیشەسازیی ناوخۆیی یەکانی خۆی بووە ، پێویستییەکانی دانیشتوانی ناوخۆیو دەورو پشتیو دەرامەتی بازرگانەکانی ناوەوەو دەرەوەی دابین کردووە .

لە نزیکەو لە دوورەوە ، زاناو شاعیرو گۆرانی بێژە هەلکەوتووەکانی کورد ڕوویان تێکردووەو ، کردوویانە بە مەیدانی جموجوولیو چالاکییەکانی خۆیانو ، زانیاری هونەری شیعرو گۆرانییان تێدا بلاوکردۆتەوەو لە هەمان کاتیشدا زانستو هونەری تازەیشی لێوە فێربوون (۳) . بەم جۆرە تا بووە بە شارێکی بازرگانیی زیندووو ناوچەیێکی زانستو هونەری شیعرو ئاوازی مەقامی کوردیی بە ناوبانگ، بە تایبەتی لە سەدەی نۆزدەهەمدا ، لەو کاتەی کە گەلێ زانای بلیمەتو شاعیرو هونەرمەندی هەلکەوتوو، کاربەدەستی زانستو هونەر پەروەری وەکوو (حاجی بەکر ئاغای قاصد ۱۷۸۵ ــ ۱۸۵۳)ی زاینی و (ئەمین ئاغای ئەختەر ۱۸۳۹ ــ ۱۸۸۷ ز) ی شاعیری هونەرمەندی کوڕە گەورەی سەریان هەلداوە ، کە بە درێژایی تەمەنیان کوڕو دانیشتنەکانی نێو دیوەخانەکەیان هەردەم گۆشەی ئەدەبو هونەری ڕەسەنی کوردی بوون ، هەر وەکوو مامۆستا مەسعوود محەمەد لە بەشی یەکەمی کتێبەکەی (حاجی قادری کۆیی)دا دەلێ : ــ

« ئەمین ئاغاش وەك باوکی ئەدیبو شاعیرو هونەر پەروەر بووە ، هەمان کۆبوونەوەی ڕۆشنبیریی سەردەمی باوکی لە دیوەخانەکەیدا بەردەوام بووە ، بە زیادکردنی کەرەستەیەکی تازەی زەوقو ئارایشت کە گۆرانیو مۆسیقا بووە . »(٤)

نووسەری ناوبراو لە سەر باسەکەی دەرواو دوا بە دوای ئەمە دەلێ : ــ « لە سەردەمی ئەمین ئاغادا بازاڕی گۆرانیو مۆسیقا سەر لەنوێ کەوتەوە گەڕ ، فێرگەی بەستە سازیو مۆسیقا شناسی کە

زرلالی مەقامبێژی هونەرمەند نەگێردراوە .

بە کورتی هونەری ئاوازو گۆرانی کوردی ، هەروەك لە دلو دەروونی ڕۆلەکانی گەلەکەیو لە سروشتی خاکەکەیەوە ڕسکاوە ، لە هەمان کاتیشدا بووە بە بەشێکی بنەڕەتی لە خوو ڕەوشتی ڕەسەنی نەتەوایەتی گەلی کوردو ، هەرگیز لێی جودا ناکرێتەوە .

بۆیە هەر لە کۆنەوە بەدەیان ، بەلکوو بە سەدان ئاوازی گۆرانی ڕەسەنی کوردی لە ناو ڕۆلەکانی گەلەکەماندا خولقاوەو خاسیەتێکی تایبەتی نەتەوایەتی خۆی وەرگرتووە کە بە ئاسانی لە ئاوازی نەتەوە دراوسێکانی جودا بکرێتەوە ، وەك ئاوازەکانی ڕاستو سێگاو چوارگاو پێنجگاو عەجەمو بەیاتو حیجازی کوردو موحەییەرو نورنەو نیوەشەو ئاوازەکانی تری لاوكو حەیرانو بەستەی خۆمالی .

شاعیری نەتەوەیی کورد [ئەثیری = ئەسیری ۱۸۹۰ ــ ۱۹٦۲] وەك شارەزایێکی سازو ئاوازی کوردی هەستی بەوە کردووەو ، هەندێ لەو ئاوازە کوردییانەی لە ناو هۆنراوەیەکی بە ناونیشانی « ڕۆلەیی کوردم » ناو هێناوەو دەلێ : ــ

کابرا مەڕوانە مالو خانەیی وێرانی من
تێبگە تەحسیلو کەسبو کردەوەو عیرفانی من
ئیدیعایی عیلمی موسیقای ئەمن ئیسپات ئەکا
ڕاستو سێگاوو بەیاتو لاوکو حەیرانی من (۲)

وە لە ئامێرەکانی موسیقاش، گەلی کورد ئاشنایەتی لە گەل ئامێری موسیقای ڕۆژهەلاتی وەکوو [دەفو دەهۆلو زوڕناو بلوێرو شمشالو کەڕەناو دوو زەلەو بالەبانو عودو سازو سەنتوورو جونبوشو چەنگو زیلو بەم] بووەو ، گۆرانی بێژە هونەرمەندەکانی ئاوازی گۆرانیو مەقامەکانیان پێ ساز کردوون .

میراتێکی یەکجــــار کۆنی ڕابوردووی کۆیەیە ، نوێ بووەوەو بووژایەوە ، جگە لەکۆیە جێگەی دیکـــەش هەبووە لە کوردستان مەجلیسو ڕابواردنی وەهــای تێدا بووە ، بەلام گومانم لەوە دانیە لە ڕووی وەستاییو هونەرکاری‌یەوە هاوتای دانیشـــتنەکانی دیوەخانی ئەمین ئاغا یەکجار کەم هەبووە .

چونکە ڕێکەوت وا بوو ئەمــین ئاغا بۆ خۆی شـاعیرێکی هێژا بووە لە کوردیو فارسیو بەشێکی زۆری لە بەیتــی گۆرانیو بەســتەکانی خــۆی دەیهۆندنەوە . ئەوەی خەلکی دیکەش هەلی بەستبان لە پێش چاوی ڕەخنەگرو تیگەی پڕ هونەری ئــەودا تێپەڕ دەبوو ، ئەوجا دەبوون بــە گۆرانیو دەخرانە قالبی مۆسیقاوە . »(٥)

بۆیە ئەو شاعیرو زانایانەی هاونشینی ئەمــین ئاغای ئەختەر بوون هــەر لە حاجی قادری کۆیــی (١٨١٦ ـ ١٨٩٧)(٦) ز و (حاجی مەلا عەبــدوللای جەلی‌زادە ١٢٥٠ ـ ١٣٢٦ ك (٧) وە بگرە تاکو دەگاتە شــێخ ڕەزای تالــەبانی ١٨٣٢ ـ ١٩٠٩ ز »(٨) و کەیفی جوانڕۆیی‌و موجرمی شاعیر (ڕەشــید ئاغای حاجی بەکر ئاغای برای ئەختەر هەموویان لە پاڵ زانستو ئەدەبەکەیانەوە . نەك هەر بنچینەیێکی باش، بەلکوو زانیاری‌یەکی تەواویشیان بووە لە هونــەری مۆسیقاو مەقاماتی کوردی ، بۆیە شــیعرەکانیان وا سوارو مۆسیقادار بوون و بەئاوازی خۆشی مەقامی کوردی ئەو کۆڕو دانیشتنانەی (ئەختەر) دا . لــە لایەن مەقامبێژی بلیمەتی کورد (مەربێن) ی (قەشــە شـابیل) دوە بە دەنگە زوڵاڵەکەی گوتراون .

جگە لە شیعری ئەو کەلە شاعیرە هونەرمەندانە. بە دەیان بەیتو گۆرانی بە ترخی فولکلۆری بە ئاوازی مەقامی ڕەسەنی کوردی‌یەوە بە سەر زارو زمــانی (مەربــێن) ی دەنگ خۆشو مەقامبێژە هــاو چەرخەکانی‌یەوە بوونو لە دوایشدا کەوتوونەتــە سەر زمانی شاگردە زیرەکو هونەرمەنــدەکانی وەکو حەننا تۆما (حەنیل) و (نەشئەتی ڕەشــید ئاغا) و (حاجی‌یە گەورە) و (شێخ نەجمەددینی شــێخ کەریمی بەرزنجی) و (حوسەینی) ی شاعیری دلتەڕی برایو عەبەی چایەچی هەردەم ئاهەنگی بەزمو شاوبی تایبەتیو کۆڕو کۆبوونەوە ئایینی‌یەکانی ئەو شــارە زیندووەیان پڕ گەرمو پڕ جۆشو خرۆش کردووە .

((مەربێن)) ی مامۆستای بلیمەتی مەقامی کوردی

مەربێن لە دیانەکانی شاری کۆیە بووەو کوڕی (قەشە شابیل) ی مامی باوکی ((یاقووبەی باسێ)) ی موو ڕێس بووە(٩) ، ئەم یاقووبەیە هێشتا لەژیاندا ماوەو تێر تەمەنەو لە کەرکووك دادەنیشێ (لە ١٨٩٢ دا لەکۆیە لەدایك بوە) .

وەك لە هەندێ لە برا دیانە بە تەمەنەکانی کۆیەم بیستووە ، مەربێن هاوتەمەنی ئەمین ئاغای ئەختەری شاعیرو مەقامزانی کوردی بووەو ، دەتوانین بلێین : لە دەورو بەری ساڵی ١٨٢٥ ی زایینی لە کۆیە لە دایك بووەو هەر لەوێش لە دەوروبەری ١٨٩٥ دا ، کۆچی دوایی کردووەو لە گۆڕستانی هەرمۆتە بە خـــــاك سپێردراوە(١٠) .

ئەو بەیتو گۆرانی‌یە کوردی‌یە خۆشانەی کــە تا ئەم دوایی‌یە بە سبــەر زارو زمانی گۆرانی بێژە هەلکەوتووەکانی ئەو شارەی کۆیەوە بوون . هەموویان هەر خولقــاوو زادەی داڕشـــتن یا نوێ‌کردنەوەو ڕێکخستنی سەر دەمی ئەمین ئاغای ئەختەرو مەربێنی مەقامبێژی بلیمەت بوون . ئەو مەقامانەی (نیوەشەو) و (سەحەر) و (بەهار) و (پاییز) و (گوڵێ) و (ئایشەگوڵ) و (شەنگ‌مێرەم) و (مەکەن مەنعی عاشقان) و (جەبارە) و (شلەو خانان) ی شایی ڕۆینەی کوردی، کە لە لایەن گورانی بێژە هونەرمەندەکانی وەك :

(نەشئەتی ڕەشید ئاغا) و (حەنیل) و (عەبەی چایەچی) و (سێوە) و (مەلا ئەسعەد) تا دوا دوای

پەنجاکان دەگوتران ، ئەگەر هەمووشیان لەو شارەی کۆیە دا نەهاتبن . ئەوا بێگومان هەندێکیان خولقاوی ئاوو هەوا هونەری‌یەکەی بوون‌و ، بە تێکڕاش لە بواری کۆڕو دانیشتنەکانی ئەمین ئاغاو مەریێنی هونەرمەند ڕێك‌و پێکتر کراون‌و خراونەتە ناو قالبی مۆسیقاو ئاوازی ڕەسەنی کوردی‌یەوە .

ئەگەر ئێمە سەرنجێك بدەینە ئەو مەقامانەی مەربینی هونەرمەندو ، ئاوڕێکیش بدەینەوە لە سازو ئاوازی ئەو گۆرانی و بەیتانەی کە نزیکن لێیانەوەو ، ئێستا لە ناوچەی موکریاندا دەگوترێن ، بە ئاسانی جیاوازی نێوانی هەر دووکیانمان بۆ دەردەکەوێ و ئەو ڕاستی‌یەمان ڕوون دەبێتەوە کە ئاوازو دەقی مەقامەکانی (مەریێن) لە سەرەتادا لە ناو ئاوو هەوای ژیانێکی شارستانی‌ی پڕ لە هاتو باتی بازرگانی‌و لە ناو کۆڕو دانیشتنی شارەزایانی ئەدەب‌و هونەری کوردی سەردەمی ئەختەرەوە سەریان هەڵداوەو ئاوازو دەقی مەقامەکانی ئەمو دیویش زادەی ئاوو هەوایێکی ترن‌و دەنگدانەوەی ژیانی کۆمەڵگای کشتوکاڵی‌و رەنگدانەوەی نەریتی ژیانی دەستەکی‌یانەیان پێوە دیارە . بۆیە دەتوانم بڵێم : شاری کۆیە لە کۆنەوە ئەگەر سەرچاوەیێکی هەرە سەرگاری سازو ئاوازو گۆرانی کوردیش نە بووبێ ، ئەوا کاروانسەراو قوناغێکی سەرەکی بووە لە سەر ڕێی کاروانی سازو ئاوازو گۆرانی ڕەسەنی کوردی .

مەریێن دەنگێکی زوڵاڵی سیحراوی هەبوو ، کە شەو رادەشکاو بای شەماڵ شەوانی هاوینی کۆیەی فێنك دەکردەوە ، ئەو مەقامبێژە بلیمەتە بە دەنگە دلکێش‌و خۆشەکەی مەقامی (نیوە شەو)(سەحەر)ی لە دیوەخانی ئەختەری شەیدای هونەری کوردی دەگوت هەموو دانیشتوانی شاری کۆیە لە خەو ڕاست دەبوونەوەو گوێیان لەو دەنگە خۆشەی مەربینی هونەرمەند دەگرت(١١) .

وەك لە هەندێ لە شارەزایانی مەقامی کوردی ئەو شارەم بیستووە (١٢) ، مەریێن برایەکی لە تافی لاویدا جوانەمەرگ دەبێ ، خەڵکی کۆیە بە دوکاندارەوە لە دوای تەرمەکەی تاکو گۆڕستانی گوندی هەرمۆتە دەڕۆن و (مەربین) یش هەموو جل‌و بەرگی خۆی لە خۆم هەڵدەکێشێ‌و تەرمی برا جوانە مەرگەکەی بە خاك دەسپێردرێ ، ڕوودەکاتە حەشاماتەکەو پێیان دەڵێ : « خەڵکینە من بۆ دواجار لە ژیانمدا گۆرانیتان بۆ دەڵێم ، جا هەر گۆرانی‌و مەقامێکی ئارەزووی دەکەن ، داوام لێ بکەن بۆتان دەڵێم ، چونکە ئەوە دوا جارە کە گۆرانی بۆ ئێوە و بۆ (ئەختەر) و دانیشتوانی مەجلیسەکانی بڵێم !! ئیتر دوای ئەم کارەساتە (مەربین) چیتر گۆرانی نەگوت‌و مەیدانی ئەو هونەرە جوانەی بۆ حەنیل‌و لە دوایشدا بۆ (سێوە)ی مەقامبێژمان چۆڵ کرد(١٣) .

پەراوێزو سەرچاوەکانی ئەم باسە :

(١) پێشەکی توحفەی موزەفەری‌یەی نوسکارمان — سەعکردەرەی هێمن ، ل٨ ، بەشی (١)
(٢) ئەسیری — کەریم شارەزا جەبار جەباری — هەولێر ١٩٧٤ ، ل٦٥
(٣) گوڤاری (بەیان) ی ژمارە (٤٧) ی ساڵی ١٩٧٨ ل٦٠
(٤) حاجی قادری کۆیی — بەشی‌یەکەم — مەسعوود محەمەد بەغدا ١٩٧٣ ل٢٠٦
(٥) هەر ئەو سەرچاوەیەی پێشوو ، ل٢٠٧
(٦) مێژووی ئەدەبی کوردی ، چ ٢ ، عەلائەددین سەجادی — بەغدا ١٩٧١ ، پەراوێزی ل٤٤٢ ، پشت بە سەرچاوەیەکی (د. کەمال فوئاد) بەستراوە
(٧) کۆیەو شاعیرانی — کەریم شارەزا — بەغدا چاپخانەی النجوم ١٩٦١ ، ل ٣٢
(٨) گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات — ووتارێکی دوکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسوول ژمارە (٢٢) ساڵی ١٩٧٩ ، ل٣٦ ، کە ئەویش پشتی بە ووتارێکی (حەمەبۆر) لە ڕۆژنامەی (العراق)ی ژمارە ٦٣٢ بەستووە
(٩) ئەم زانیاری‌یەم لە مام (گۆرگیس)ی خواجە یوسفی کۆیی وەرگرتووە کە ئێستا لە ژیاندا ماوەو لە ساڵی ١٨٩٨ دا لە کۆیە لە دایك بووە.
(١٠) هەر ئەو سەرچاوەیەی پێشوو .
(١١) ڕۆژنامەی هاوکاری — ووتارێکی خوا لێخۆش بوو (محەمەد تۆفیق وردی) لە سەر (مەریێن دەنگ خۆش)، ژمارە (٢٧) ی ڕۆژی ١١—٧—٩٧٠
(١٢) لەو شارەزاو ئاگادارانە :
(أ) مەقامبێژی خوا لێخۆش‌بوو وەستا (محەمەد ئەمینی کوڕی وەستا صالحی

كەبابچی)کە لە ساڵی ١٩٠٧ دا لە کۆیە لە دایك بووەو لە ساڵی ١٩٧٣ دا لە شاری هەولێر کۆچی دوایی کردووە .

(ب) خواجە (حەننا سلێمان)ی دانیشتووی گوندی هەرمۆتەی نزیك کۆیە ، کە لە ساڵی ١٩٠٨ دا لە دایك بووەو ، ئێستا لە ژیانداماوەو ئاگاداری ئەم جۆرە هەواڵانەیە .

(١٣) ڕۆژنامەی هاوکاری ژمارە (٢٧) ی ڕۆژی ١١-٧-٩٧٠ (مەربێن دەنگ خۆش) بە پێنووسی خوا لێخۆشبوو (محەممەد توفیق ووردی) .

کۆیەو کاروانی ئاوازو گۆرانیی کوردی

(٢)

سێوە مەقامبێژێکی هونەرمەندی کورد بوو ، خاوەنی ڕێبازێکی هونەریی تایبەتی بوو لە مەقام گوتندا ، دەنگێکی خۆشی قەبەی گونجاوو لە باری هەبوو بۆ گوتنی ئەو جۆرە گۆرانییانە ، هەستێکی مۆسیقایی ناسکی هەبوو ، بە هەوڵدانێکی کەم توانی خۆی بکا بە ئاشنای هەموو جۆرە موسیقایەکی ڕۆژ هەڵاتی ، لە کاتی گۆرانی گوتندا بە چاکی لەگەڵ مۆسیقادا دەڕۆیشتو دەیزانی لە کوێوە دەست پێبکاو لە کوێوەش بوەستێ ، دەقی ئەدەبیو ئاوازی مەقامەکانی لە سەرچاوێکی پاکو سازگاری کوردەوارییەوە هەڵقوڵاونو بە زۆری لە گیروگرفتەکانی لاوانو ئەڤینو ڕاستگۆییو وەفادارییو سروشتی خاکی کوردستانەوە دەدوێنو ڕەگێکی قووڵو قایمیان هەیەو بە ناو ویژدانو دەروونی میللەتدا چۆتە خوارەوەو لە زۆر شوێندا لەبازنەی تەسکی کاتو ڕۆژگار دەچنە دەرەوە ، بۆ ئەوەی بۆ هەموو دەورو سەردەمێکی مرۆڤی کورد دەست بدەن، بۆیە بە گۆرانیو مەقامی ڕەسەنی کوردی دەدرێنە قەڵەم .

هەر چەندە ئەو مەقامانەش ، بە دەقی ئەدەبیو ئاوازەکانیانەوە ، ڕەگو شادەماریان دەچێتەوە سەر مەقامەکانی سەدەی نۆزدەهەمو بۆ سەردەمی ئەمین ئاغای (ئەختەر)ی شاعیری هونەرمەند و (مەربێن)ی مامۆستای مەقامی کوردی ، بەڵام ئەو ڕاستییە ئەوە ناگەیێنێ کە ئاوازی مەقامو گۆرانییەکانی (سێوە) کتو مت هەر هەمان مەقامی ئەو سەردەمەی پێشوو بوونو هیچ گۆرانکارییەکیان بە سەردا نەهاتبێ !!

چونکە هەر وەکوو ئاشکرایە ئەدەبو هونەرو ڕۆشنبیریی ئاوێنەی باڵانمای ژیانی ئابووریو کۆمەڵایەتی گەلانو بەپێی قۆناغو گۆڕانی باری ژیان ئەوانیش دەگۆڕێنو پێش دەکەونو گەشە دەکەن . لە سەرێکی دیکەشەوە (سێوە) خۆی مەقامبێژێکی هونەرمەندی بە دەسەڵات بوو ، بە بیرو ڕای گەلێ لە گۆرانی بێژە شارەزاکانمان ، توانای داهێنانی ئاوازی نوێو تازەکردنەوەی ئاوازی فولکلۆریی کۆنی هەبووە ، بە زیاد کردنی شتی تازەو لابردنی نەغمەی سوواوو نەگونجاو لەگەڵ بابەتی مەقامەکەدا (١) .

بۆیە لە کاتی گۆرانی گوتندا هەمیشە زاڵبوو بە سەر ئاوازی مەقامەکانیدا ، بە توانستیی هونەریی خۆی دەسکاری تێدا دەکردن بەبێ ئەوەی لە سنووری گشتییو لە بنچینە سەرەکییەکانی ئەو مەقامانەش بچێتە دەرەوە (٢) .

سێوە لە سەرەتادا هونەری مەقامی کوردی لە (ئەشئەتی ڕەشید ئاغای حەوێزی) یەوە فێربووەو ، لە دوایدا بۆ ماوەی ساڵێك چۆتە لای (حەننا تۆما)ی ناودار بە (حەنیل) ی شاگردی (مەربێن) ی ئوستادی هەرە گەورەی مەقامی کوردی لەو مەڵبەندەی کۆیە ، لە سەدەی نۆزدەهەمدا . لە ماوەی ئەو ساڵەدا هەموو دەستوورو بنچینەکانی مەقامی کوردی بە دەقی ئەدەبیو ئاوازەکانییەوە ، بە نووسینەوەو لەبەرکردنەوە فێربووەو (٣) ، بووە بە مەقامبێژێکی هونەرمەندی لێهاتووی کوردو ، بەزۆری لەگەڵ گۆرانی بێژەکانی ئەو سەردەمەی کۆیەی وەك (عەبەی چایەچی) و (میناس مەربێن)و (مەربێنی قەشە) و (مەلا ئەسعەدی کۆیی) و (ئەحمەدی حەمە مەلا) و (ئەمینی سەمەن) مەقامی خۆشو دلکێشو هەندێ جاریش بە دوو قۆلی لەگەڵ (میخەی یوسفی هەرمۆتەیی) دا بەیتی (مەمو زین)و (ناسرو ماڵماڵ) یان بە (شێوە موکریانییەکەی) دەگوت . تا وای لێهات لەو شارەدا بوو بە میرات گری لێهاتووی (مەربێن) و (ئەشئەتی ڕەشید ئاغا)و

(حەنیل) نە هونەری مەقامی کوردیداو ، هیچ کۆڕو ئاهەنگێکی ئەو شدرە بەبێ دەنگی سێوەو مەقامە خۆشەکانی شەوق‌و شادی تێدا نەدەگەڕاو ، هەستی هونەریی هونەر پەروەرانی پێ مەستو مەدهۆش نەدەبوو . هیچ شایی‌و ئاهەنگی نەورۆزو بەهارانیش بە بێ ئاوازی گۆرانیی (جەبارە وجەبارە) و (شلەو خانان)ی خاڵە سێوەی هونەرمەندمان ، هەوای عیشق‌و شەیدایی دەخستە کەللەی سەر چۆپی کێش سەر گەرمی ئەڤینی یارە نازدارەکەی‌و مەستی خۆشیی بەهەشتی گوڵزاری بەهاری نیشتمانە خۆشەویستەکەی .

بەم جۆرە (سێوە) لەو شارە خنجیلانە زیندووە کورد ، لە دەرگەیێکی فراوانەوە ، چووە ناو مەیدانی هونەری ئاوازو گۆرانی کوردی یەوەو ، وەستایانەو لە سەرەخۆ چووە پێشەوە ، تا هونەرمەندیی خۆی‌و ڕەسەنیی ئاوازو مەقامەکانی بە هەموو خەڵکی ئەوشارەو سەرتاپای کوردستان ناسدووەە .

چاو پێداخشاندنێکی خێرا بە تۆماری تەمەنی هونەرمەندا : ـ

سێوەی مەقامبێژی هونەرمەندی کوردمان ، ناوی تەواوی (صلیوە)ی (٤) کوڕی خواجە یەلدەی کوڕی صیلوەیە ، لە ساڵی ١٨٩١ دا لە شارەکەی کۆیە هاتۆتە دنیاوەو چاوی ژیانی بە جوانی باخ‌و سەیرانگاکانی هەرمۆتەو ئاشان‌و ئۆمەرخوچان تراوەتەوەو گوێچکەشی بە ئاوازی کەوو سوێسکەی قەد باڵی چیای باواجی‌و هەیبەسولتان‌و چریکەی بولبولانی شیوی ڕەزانی گۆش‌بووە .

لە ساڵی ١٩٠٢ دا خراوەتە بەرخوێندن لە لای (قەشە گۆرگیسی ڕەبەن) و لەبەر زیرەکی‌و زەین ڕوونی بە ماوەی پێنج ساڵ بە چاکی بنچینەکانی ئایینی مەسیحی‌و زمانی کلدانی‌و سەرەتایێك لە زمانی فەرەنسی فێردەبێ‌و لە خوێندنەکەیدا دەگاتە پلەی « شەماشە » و ، لە لاوەش بە یارمەتی هەندێ لە دۆستە خوێندەوارەکانی بە باشی فێری خوێندنەوەو نووسینی کوردی‌و عارەبی‌و فارسی دەبێ‌و ، ئاگاداریێکی باش لە شیعری کوردی‌و عارەبی‌و فارسی‌و پەیدا دەکات ، بۆیە بە دەیان چامەو هۆنراوەی کوردی‌و فارسی لەبەربوون‌و بە مەقام‌و بەستە دەیگوتن ، وەك شیعرەکانی (قاصد) و (ئەختەر) و (حاجی قادری کۆیی)و (وەفایی)و (عەبدوللا بەگی مصباح الدیوان)و (صافی)و (دلدار) .

لە ساڵی ١٩٠٣ دا خواجە (یەلدە)ی باوکی بە نەخۆشیی ڕشانەوە (کۆلێرا) کۆچی دوایی دەکات‌و، سێوەی دەستە کوڕیش بۆ گوزەران‌و بەڕێوەچوون دەبێتە شاگردی (خواجە یوسف) ی مووڕێس‌و جۆڵای دۆستی نزیك‌و دڵسۆزی باوکی‌و ، لە ماڵەوە لەگەڵیاندا دەژی ، کە دەگاتە تەمەنی هەرزەکاری ، دەکەوێتە داوی دڵداریی کچە جوان‌و نەشمیلانەکەی وەستاکەی کە ناوی (وارێ) (٥) بووە ، ئەو ئەڤینداری‌یەشی لەگەڵ (وارێ)ی ناسك‌و نازداردا ، بووە بە مایەی تەقینەوەی بەهرەی هونەری مەقامبێژی‌یەکەی ، بە تایبەتی کە هەستی کردووە (وارێ) ی دڵڕفێنیشی ئەو حەزو دڵداری‌یەی لە گەڵدا ئاڵوگۆڕ دەکات بۆیە بە شەوو ڕۆژ گۆرانی دڵداری لەدەمدا نەبڕاوەو سەرتاپای ئاوازی گۆرانی‌یەکانی هەر سۆزو عیشقە نەمرەکەی بووە بۆ یارە دڵ ڕفێنەکەی (٦)، کەچی لە ئەنجامیشدا، کە وەستاکەی هەستی بەوە کردووە کچەکەی پێ نەداوەو ، نەی هێشتووە بۆ یەکتری بن‌و داویە بە (صلیوەی قەشە ئەلیاس) ی خزمی خۆی‌و دوای کەمتر لە ساڵێك (وارێ)ی ئاشقی دڵ سووتاو بە دەردی وەرەم (سیل) سەردەنێتەوەو ، سێوەی بەد بەختیش دوای چەند ساڵێك کچێکی خزمی خۆی بە نابەدڵی پێ‌دراوە (٧) .

سێوە لەکاتی گەنجێتی‌دا بۆ گوزەران‌و ماڵ بەڕێوەبردن پشتی بە پیشەی مووڕێسی‌و جۆلایی بەستووەو ، لە دواییدا لە کلێسا بچووکەکەی کۆیەدا بووە بە (شەماشە) و ، بە زۆری بەڕێوەبردنی ئەو کلێسایە هەر لە ئەستۆی ئەو بووەو (٨) ، لە هەمان کاتیشدا دەبوو بە نووسەرو میرزاو حیسابگری بازرگان‌و خاوەن زەوی زارو توتن چێنەکانی کۆیە(٩).

سێوە پیاوێکی کە لەگەتی مەیلەو قەڵەوی چاو گەورەی لووت خڕو ، زۆر دڵتەڕو زەوقانی ونوکتەزان‌و قسە لەمستبوو . زۆر حەزی لە کۆڕو دانیشتنەکانی خواردنەوە دەکردو بە زۆری دۆست‌و هەڤاڵەکانی ژیانی لە دەستەی گەنج‌و جاحێڵەکانی شارەکەی بوو ، نەی دەویست پێی بڵێن پیربووی

بۆیە هەلسانو دانیشتنی لەگەل نەوەی نوێو ئەهلی زەوقدا بووەو ، هەردەم سەرچۆپی کێشی شایی ڕۆینەی کوردیو مەقامبێژی شاییو ئاهەنگەکانی نەورۆزو سەیرانەکانی شارە جوانەکەی بووە ، هەر ئاهەنگێکی سێوە بەشداری تێدا نەکردبێ وەك چێشتی بێ خوێ بووە ، تامی تەواوی لێ وەرنەگیراوە . بەم جۆرە سێوەی هونەرمەند تا دوا هەناسەی ژیانی هەر لە خزمەتی هونەری مەقامو گۆرانی کوردی دابووە ، تا لە ڕۆژێکی ساردی مانگی کانوونی دووەمی ١٩٦٤ داو لە تەمەنی ٧٣ سالیدا لە کۆیە مال ئاوایی لە هونەری کوردیو لە دۆستو یارانی کردو ، هەر ئەو ڕۆژە تەرمەکەیبە شانو بازووی خزمو دۆست هونەر پەروەرانی ئەو شارە برداوە بۆ گۆڕستانی « هەرمۆتە » ، لەوێ بە خاکی نیشتمانەکەی سپێردراوەو مەیدانی هونەری ئاوازو گۆرانی ڕەسەنی کوردی بۆ هونەرمەندە لاوەکان چۆل کردووە .

سێوەی هونەرمەندلە کاروانی ئاوازو گۆرانی کوردی دا :

سێوە لە سەردەمی گەنجێتیدا هونەرەکەی لە چوار چێوەی کۆڕو دانیشتنی دۆستو یارانی نەدەچووە دەرەوە ، تاکو چلەکان لەگەل هەلچوونی هەستی نیشتمان. پەروەریی میللەت،ئینجا هونەرەکەی کەوتە سەر شانۆی ئاهەنگەکانی نەورۆزی کوردو دەنگی دایەوەو سەر لە نوێ گۆرانی (جەبارە)و (شلەو خانان)ی شایی ڕۆینەی زیندوو کردەوەو گۆرانی [لە بەر نازی چاوبازان]ی وەفایی کرد بە مەقامی تایبەت بە بووك گواستنەوەو ، مەقامی (مەکەن مەنعی عاشقان) و (بە قامەت خەرامانی)ی صافی هیرانیو (زولفو ئەگریجەی یار)ی یونس دلداری شاعیری نیشتمان پەروەری کرد بە گۆرانی بە ڕەواجی ناو کۆمەلی هونەر پەروەرانی ئەو شارە زیندووەی کۆیە .

سێوە لە سەرەتای پەنجاکاندا پێنج مەقامی لە مەقامە ڕەسەنەکانی خۆی لە ئیستگەی ڕادیۆی عیراق ـ بەشی کوردیدا تۆمار کردووە کە ئەمانەن:ـ (عەجەم : سەحەر) و (حیجاز : گورێ) و (بەیات : ئایشە گول)و (حیجاز : بەهار) لەگەل مەقامی (شەنگ مێرەم) دا ، لە مانە مەقامی پێنجەم نەبێ ، دەنا ئەوانی دیکە ناو بەناو لە ئیستگەی کوردییەوە لێ دەدرێن (١٠) .

لە سەرەتای سالی ١٩٥٨ دا ، کە (کۆمەلی بووژاندنەوەی هونەرە جوانەکان) لە کۆیە دامەزرا ، (سێوە) بە ئەندامی فەخری ئەو کۆمەلەیە وەگیراو ، جمو جوولی هونەریی خۆی بە پێشکەش کردنی مەقامی ڕەسەنی کوردی لە شارەکانی (کۆیەو سلێمانیو ڕانیە هەولێر) دا نواندو لە هەموو لایەکدا دەنگی دایەوە .

لە هاوینەکانی ١٩٥٨ و ١٩٥٩ دا ، (سێوە) و (باکووری) بە ناوی کۆمەلەی بووژاندنەوەی هونەرە جوانەکانی کۆیەوە ، لە یەن (کۆمەلەی هونەرە جوانەکانی سلێمانی) و (تیپی مۆسیقای مەولەوی) بانگ کراون بۆ سلێمانی بۆ شداری کردن لە ئاهەنگەکانی ئەو کۆمەلەو تیپە موسیقییە ، (سێوە)ی هونەرمەرمەند بە یارمەتی مۆسیقای هونەرمەندان (قادر دیلان) و (ولیەم یوحنا) و (نەجاتی عەبدە)و (باکووری)مەقامە خۆشە کانی خۆی بە هەموو هونەر پەروەرێکی ئەو شارەی سلێمانی ناساندوەو ، هەموو جارێ خەلکێکی زۆر لە پیاوە بەتەمەنەکانی ئەو شارە هاتوون بۆ گوێ گرتن لە مەقامەکانیو گوتوویانە خاوەنی ئەم دەنگە خۆشە میرات کری « ئەحەی ناسرو سەید عەلی ئەسفەرو مەلا کەریم »ە.

کاتێ کەشمویش درەنگ داهاتووە ، خەلکەکە لە باغچەی یانەی فەرمانبەرانی ئەو شارەدا ، بە ئاوازی مەقامەکانی (سێوە) و قەتارو ئەللاوەیسیی (ڕەشۆل عەبدوللا) ڕۆژیان کردۆتەوە (١١) .

لە سالی ١٩٦٠ یشدا ، دوای هەفتەیەك ئاهەنگ گێران لە سلێمانی لەگەل باکووریو قادردیلانو ئەندامانی هونەرە جوانەکانی سلێمانی بەرەو شاری هەولێر هاتوونو ، لە ڕێگادا هەر لە سلێمانییەوە تاکو دەگەنە هەولێر (سێوە) بۆ پرۆفە کردنی ئاهەنگی شاری هەولێر ، لە سەر ئاوازی کەمانچەی (قادر دیلان)ی هونەرمەند ، مەقامی هەمە جۆری کوردی گوتووەو لە هەولێریش بۆ ماوەی دووشەو لە هۆلی گەلدا بە سەرکەوتوویی ئاهەنگی موسیقای سلێمانیو مەقامەکانی (سێوە) ی هونەرمەندی کورد ، لەم شارە مێژووییە پێشکەش کراوە .

سێوە لە کۆیەش تاتینی تێدا مابوو ، درێغی نە دەکرد لە بەشداری کردن لە ئاهەنگەکانی نەورۆزو

جەژنە نیشتمانی‌یەکانی عیراقو کوڕو دانیشتنەکانی دۆستو یارانی ، بە پێشکەش کردنی مەقامی ڕەسەنی کوردیو بەستەی پڕ جۆشو خرۆش ، بەمە دەورێکی باشی گێڕاوە لە مەیدانی هونەری ئاوازو مەقامـــی کوردی ناوی خۆی لە لاپەڕەیێکی گەشـــی مێژووی هونەری کوردی‌دا تۆمار کردووە .

چالاکی‌یە هونەری‌یەکانی سێوە لـــە کلێسای کۆیەدا : ـ

شەماشـــە سێوەی هونەرمەنـــد لە کلێسا بچووکەکەی کۆیەدا ، شوێنێکـی تایبەتـــیو دیاری هەبوو لە هەڵسووڕاندنی کاروباری ئایینی دیانەکانی ئەو شارە . لە کاتی نوێژکردنو قوداسەکاندا ، هەر دەنگو ئاوازەکانی ئەو بوون لە گوێی نوێژکەرانـدا دەزرنگانەوە . خەڵکەکە تامو چێژێکی زۆریان لـــە تەوشیحو مەزموورو گۆرانی‌یـــە ئایینی‌یەکانـــی وەردەگرت ، کە هەموو ئێوارەیەکی یەك شەمووانو لە جەژنو موناسەبەتە ئایینی‌یەکانیاندا بە دەنگـــە پڕجۆشو خرۆشەکەیەوە دەی گوتنو دنیای دەهێنایە جووڵەو هەژانو ، خەڵکەکەی‌دەبردە دنیایێکی دیکەو دەی فڕاندن بۆ ئاسمانێکی پڕ لە ڕۆشنایی‌و گیانـــی پاکی پێغەمبەرو پیاوچاکان .

هەندێ لەو برا دیانانەی کە لەو کلێسایەی کۆیـــە لەگەڵ سێوەدا نوێژیـــان کردووە ، دەگێڕنـــەوەو دەڵێن (۱۲) : ـ

یەکێك لە هەرە بەناوبانگترین گۆرانی‌یە ئایینی‌یەکانی کە لە موناسەباتی تایبەتی دەی‌گوتن گۆرانی‌یـــەك بوو بە ناونیشانی (نقوم شەپیر) بوو ، کە ماناکەی بە کوردی ئەمە دەگەیێنێ : (با هەستین تەسبیحـــات بۆ خودا بکەین) و لەسەر ئاوازی مەقامی حیجازی کوردیو لەسەر شێوەی مەقـــامی (بەهـــار) ی دەگوت ، بەجۆرێکی وا کە شارەزاترین کەس لـــە هونەری مەقامات نەتوانی وەکو ئەوی بڵێ‌و ، نـــە دەزانرا چۆن دەستی پێ‌دەکردو چۆنیش کۆتایی بەو ئاوازە خەمناکە دەهێنا

بەو دەنگە پڕ سۆزەی نوێژکەرەکانی ناوکلێسای بە جارێ دەهێنایە جۆششی گریانو فرمێسکی لـــە چاواندا نەدەهێشتن .

ئەو گۆرانی‌یەی (نقوم شەپیر) تایبەت بوو بـــە ڕۆژی (هەینی ئەشکەنجەو ئازار) کە بیرەوەریـــی ڕۆژی لە سێدارەدانی حەزرەتی عیسایەو دەکەوێتە دوو ڕۆژ پێش جەژنی هەستانەی حەزرەتی مەسیح کە هەموو ساڵێ لە ڕۆژێکی یەك شەممەدا لـــە مانگی نیسان بە پێی حسابێکی تایبەتی کلێسا ئەو جەژنە دەکرێ .

بەم جۆرە ســـێوە لەناو کلێساو لەکاتـــی جێ‌بەجێ کردنی نەرێتی ئایینی خۆشیاندا هـــەر ئاوازی کوردی بەکارهێناوەو تەوشیحی ئایینـــی‌و مەزموورەکانی (حەزرەتی داود)ی هەر بەو ئاوازانە دەگوت کە لە کوڕو ئەنجومەنی تایبەتی‌و لە ئاهەنگی شایی‌و خۆشی‌دا گۆرانی‌یەکانی (ئایشـــە گوڵ)و (سەحەر)و (نیوە شەو)و (بەهار)و (پاییز)و (شەنگ مێرەم)ی پێ دەگوتن .

ئەوەی ڕاستیش بێ ، برا دیانەکانی کۆیـــەو گوندی هەرمۆتە (کە کەوتۆتـــە لای خـــوارووی ڕۆژئاوای ئەو شارە) لە چەند گۆرانی‌و تەوشیحێکی ئایینی بەو لاوە کە بەشـــێکن لە نەریتی دووعـــاو نوێژیانو بە زمانی سریانی دەگوترێن ، دەنا لە هەموو موناسەبەتێکی خۆشی‌و ناخۆشی ئەو کۆمەڵە ، چ لە ئاهەنگی خەنەبەندان گواستنەوەو بەئمی شەواوە ، چ لە بەندو سەردوولکەی تازیەی مردوواندا هـــەر گۆرانی کوردی‌یان گوتووەو لە لایان نەبۆتە شتێکی‌باو بە زمانە ئایینی‌یەکەی خۆیان گۆرانی بڵێن (۱۳) .

لە بواری ئەم لێدوانەشماندا دەبێ ئەوە بڵێم : کە لەو کاتەی گۆرانی بێژە دیانەکانی ئەو مەڵبەنـــدە سوودیان لە ئاوازی کوردی وەرگرتووە بۆ جێ‌بەجێ کردنی نەرێتی دووعاو نوێژی کلێسایان ، لە هەمان کاتیشدا نابێ ئەوە لە بیر بکەین کە مەقامی کوردی لە ناو ئاوازی مۆسیقاو ئیقاعی ناقووس‌و (تاس مەعرف)و دەنگی کەرەنای قوداسەکانی ناو دێرو کلێساکانـــدا لووس‌و لێکترو پاكو پوختر بوونو ، باشتر زاخـــاو دراونو ، بەڵگەی ئەم بووچوونەشم ئـــەو ئـــاوازە تایبەتی‌یانەی (سێوە)ی هونەرمەندمانن کە لـــە سەردەمی ئەو ، لەو بەدەر هیچ هونەرمەندێکی دیکەی کورد پێی نەگوتراون وەکوو ئەو گوتوونی‌و لێی سەر نەکەوتوون .

پەراوێزو سەرچاوەکانی ئەم باسە :

(۱) یادداشتە هونەری‌یەکانی ئەندرێۆس خەممـــۆ

(باكووری) كۆیه ۱۹۲۸ ، دەست نووس ل ۵۰

(۲) هەر ئەو سەرچاوەیەی پێشوو ، ل ۵۱

(۳) ئەم زانیاریەم لە كاك شمعوونی خواجه یوسفی كۆیی وەرگرتوه كە لە ساڵی ۱۹۰٤ لەدایك بووه

(٤) ناوی (صلیوه) لە ناو دیانەكانی كۆیەو هەرمۆتە بۆ خۆشەویستیو كورت كردنەوه دەكرێ بە (سێوه)

(۵) (وارێ) كورت كراوەی ناوی (وارینه)یە

(٦) گۆڤاری (بەیان)ی ژمارە (٤٧)ی ساڵی ۱۹۷۸، ل ٦۱ ، باسێك لەسەر سێوه

(۷) ئەم زانیاریەم لە كاك (حەننا سولەیمان ۱۹۰۸)ی هەرمۆتەیی وەرگرتووە .

(۸) یاداشتە هونەریەكانی (باكووری) ، ل ٥٤ ، دەستنووس .

(۹) گۆڤاری) بەیان)ی ژمارە (٤٧)ی ساڵی ۱۹۷۸، ل ٦۱

(۱۰) هەر ئەو سەرچاوەیەی پێشوو ، ل ٦۱

(۱۱) یادداشتە هونەرییەكانی (باكووری) ل ٥٥

(۱۲) (باكووری)ی دۆستی خۆشەویستم ئەم ڕووداوو ڕاستییەی بۆ گێرامەوە

(۱۳) ئەم زانیاریو ڕاستییەم لە سەرەتای مانگی شوباتی ۱۹۷۹ دا لەم برا دیانانەی كۆیە وەرگرتووە : ــ

(أ) مەربێنی قەشە گۆرگیس كۆیە ۱۸۹۲ ــ ئابی ۱۹۷۹
(ب) گۆرگیس خواجە یوسف كۆیە ۱۸۹۸
(ج) حەننا عەبدولكەریم كۆیە ۱۹۰۰
(د) شمعونی خواجە یوسف كۆیە ۱۹۰٤
(ه) حەننا سولەیمان هەرمۆتە ۱۹۰۸
(و) شەعیەی مەربێنی قەشە كۆیە ۱۹۱٤

[سێوه لەناو ستۆدیۆی ئێستگەی عیراق بە شی كوردی لەمانگی نیسانی ۱۹۵۲ دا لەكاتی تۆمار كردنی پێنج مەقامەكەی بەیارمەتی ئاوازی مۆسیقا ژەنەكانی ئەوسای ئێستگە : احمد الخلیل بە عود ، ئایفن بهنام بە نای ، قادر دیلان بەكلارنێت ، ابراهیم احمد بە جومبوش ، ناظم نعیم بەكەمان ، عبد الاحد جرجیس بە قانون .] وەنەسرین شیروان لەگەڵیان دانیشتووە .

ئەم وێنەیە لەسەر وێنەیەكی گۆڤاری (اهل النفط)ی ژمارە (۱۵)ی ساڵی (۲)ی ڕێكەوتی تشرینی یەكەمی ۱۹۵۲ وەگیراوە

كۆیەو كاروانی ئاوازو گۆرانیی كوردی

(۳)

مەقامەكانی سێوەی هونەرمەند لە تەرازووی ڕەسەنایەتیدا

ئێمە ئەگەر بمانەوێ نرخی ڕاستەقینەی هونەری مەقامو گۆرانییەكانی سێوەی هونەرمەندی كوردمان بزانین ، دەبێ ئەو تەرازووە هونەرییە هەست ناسكە بگرینە دەستو ئەو مەقامانەی بخەینە تایێكیو پارسەنگی ڕەسەنایەتی هونەریشی بخەینە تایەكەی دی ، تا وەكوو سەنگو گرانبەهایی ئەو هونەرەیمان بۆ نمایان بێ .

ئەو ئەنجامو بڕیارەش هەموو كەسێك وا بە ئاسانی لێمان وەرناگرێو قەناعەتی نایێ تا خۆیان بەشداری لەو هەڵسەنگاندنو بەراوردكردنە نە كەنو بۆ ئەم هەنگاوەش وا باشە ئێمەو خوێنەری بەڕێز گەشتێك بەناو دەقی ئەدەبی چەند مەقامێكی ئەم هونەرمەندەمان بكەین ؛ ئینجا بێینە سەر دەستوورو باسا دەرهێنانی ئەو ڕەسەنایەتییەی مەقامو گۆرانییەكانی چ لەرووی دەقو چ لە رووی ئاوازو گوتنەوە .

گەشتێك بەناو دەقی ئەدەبی مەقامەكانی سێوەی هونەرمەندا : ــ

سێوەی گۆرانی بێژی هونەرمەند لە ماوەی ژیانیی هونەریدا بە دەیان مەقامو گۆرانیی كوردی بە شێوە تایبەتییەكەی خۆی گوتووەو ، ئەوەی من تۆمارم كردبێ (۱۷) مەقامو گۆرانی كوردین ، هەندێكیانی لە گەنجینەی ئەدەبی فۆلكلۆریی كوردی وەرگرتووەو هەندێكیشیانی شیعری شاعیرە كلاسیكییە ناودارەكانی كوردن . لێرەدا ئەو ماوەو بوارەمان نییە تاكوو دەقی هەموویانتان پێشكەش بكەین ، بۆیە بۆ نمونە دەقی چەند مەقامێكی ئەو هونەرمەندەتان دەخەینە بەردەست ، بۆ ئەوەی ئێوەی بەڕێزیش بەشداریمان لەگەڵدا بكەن لەم هەڵسەنگاندنەدا

١ ـ دەقی مەقامی گوریّ :

گوریّ مەقامێکی حیجازی کوردی‌یە ، لەسەر زمانی لاوێکی ئاشقی (گوریّ) ناوێك یا کچێکی جوانی وەکوو (گوڵ) گوتراوە ، مەقامێکی چوار بەندی‌یە (بەش) ەو ، دەنگدانەوەی شارستانێتی سەدەکانی پێشووی کوردستانەو ئەمەش دەقەکەیەتی : ـ

ئەریّ گوریّ ، گورە جوانیّ
سینگ سپییّ مەمك فنجانیّ
داك حدوودیّ باب شاسەیوانیّ
خواکەی گوریّ
ئەگەر جەللادان لە من دەگرن چار گۆشەی مەیدانیّ
چەرخەچی (١) شامشیریان (٢) دەردێنن لە کالانیّ
تو عەشقی خودای بەویّ ڕۆژی جومعەیە
شەمووی بەسەردادیّ
ئەوان گرتیان بەردە لە لەبەدیخانیّ
گوریّ لە باغانم نەمایی
خۆشی لە ساران دەست لە من بەردای !

★ ★ ★

ئەریّ گوریّ ئەمان گور لە خەویّ هەر دەستی
شەنگ‌و شۆڕی بەژن برندیّ پشتی دەبەستی !
ئەریّ برادەرینە
ئەگەر هەنییّ (٣) گورە جوانیّ
لەبۆ من بمینیّ بەویّ مانگی لە چاردەی
کە وەتانی لە مابەینی هەورو ساماری
جۆخین دەبەستی
داد گوریّ لە باغانم نەمایی
خۆشی لە ساران دەست لە من بەردای .
ئەریّ گوریّ گورە رەندی (٤)

★ ★ ★

مل بە عەباسی (٥) ، سەر بەستی شایی (٦) کەونینە
قۆر بە بازی‌بەندی (٧)
ئەریّ برادەرینە هەر کەسانەکی
قسەکی لە مابەینی من‌و گورە جوانیّ بکاتن
یارەبی حاری بە حاری کوڕی پاشای یەمەنیّ‌بی (٨)
کەوەتانی بە قسەی (بەکرەی مێرگەوەڕی)
کەوتینە حەپس‌و لەگەل هەرامە بەندی
داد گوریّ لە باغانم نەمایی
خۆشی لە ساران دەست لە من بەردای !

★ ★ ★

ئەریّ گوریّ ئەمان گور ئەسمەریّ
کەزی زەریّ (٩) ، چاو سەفەریّ !!
تو خواکەی سەرت بینە دەریّ
لە تاقان ، لە پەنجەران لە شانشینان
لە چار کناران
بە کەرەمت کردن جگەریّ ..
ئەریّ برادەرینە
ئەمن هەر چەندی حەکیم‌و لوقمانم
هاتبوونە سەریّ
هەموو حەکیم‌و لوقمانان دەرێن
برینداری گوریّ‌یەو پیّی نابەین زەفەریّ !!
داد گوریّ لە باغانم نەمایی
خۆشی لە ساران دەست لە من بەردای

٢ ـ دەقی مەقامی عایشە گور : ـ

عایشە گور لە سەر ئاوازی مەقامی بەیات دەگوتریّ ، لەسەر زمانی کچێکی ئاشقی لاوێکی دلدار گوتراوە ، بەڕای من ئەم مەقامە وەلامدانەوەی مەقامی « گوریّ » یە ، بە هەردوو دەقەکە داستانێکی ئەڤین‌و وەفاداریی کوردی پێك دێنن .

لە بارەی ئەم مەقامەی (عایشە گور)ەوە هەندیّ هەواڵ‌و حیکایەتی وا هەیە ، لە زۆر ناوچەی هەولێر بلاون‌و خۆم لە چەند کەسێکی هەوار جیاوازم بیستووەو (١٠) دەلێن « گوایە ئەو عایشەگولە بووکی پەردەی سەعید بەگی برازای مێر سولەیمان بەگی میری سۆران بووە ، سەعید بەگ بەر لەوەی بچێتە پەردەوە ، بە فەرمانێکی گرنیگ‌و بە پەلەی مێرسولەیمان ، لەگەل دەستە سوارێك بەوەفد دەنێردرێتە (ئەستەمبۆل) بۆ دیدەنی سولتانی عوسمانلی ، تا دەگەرێتەوە (عایشە گول) تەون هەل دەخلو ، مافوورێکی چواردە گولی دەچنیّ‌و، لە چنینی هەر گولەی‌دا بەندێکی ئەو مەقامە هەل دەبەستیّ، جا ئێرەدا دەقی ئەو مەقامەمان زادەی شاعیریەتی (عایشە گولی) خۆی بیّ !! یان بەرهەمی شاعیرێکی دیکەی کورد بیّ‌و بە زمانی ئەوی دانابیّ ، تا گەیشتۆتە سەردەمی (حەنیل) و (سێوە) تەنیا چوار بەندیّ لیّ‌ماوەتەوە . بەو حیسابەی (بەند) بەو بەشە مەقامە فۆلکلۆری‌یە دەلێن ، هاو قوفل بن واتا هاو قافیە بن‌و کێشیشیان لە کورتەوە بۆ درێژ دەڕوات‌و لە سەر بناغەی چەند جار دووپات کردنەوەی کێشی (مفاعیلن) دروست دەبیّ‌و (١١) ئەمەش دەقی مەقامەکەیە : ـ

ئای ئای ئای ئای
ئەگەر سەرێ من دەیێشی
دری عایشێی بابان ویرانی ناسەکنی
لەبەر هەرامە زوگرتی (١٢)
ئەگەر عایشە گور دەرێ
هەر کەسانەکی سوارە چووکەلانەکەی من ناناسی
ئەوەتانی ڤایمەو ڤایمەلانی (١٣) خۆی
داوێتەوە چۆمو چۆمارو سۆرە کرتی (١٤)

★ ★ ★

ئەگەر عایشە گور دەرێ
هەر کەسانەکی سوارە چووکەلانەکەی من ناناسی
ئەوەتانی سواری جوانی‌یە ماینەکی
بۆری ئەسعەد بەگی‌ی کەوێتە
لە لایەکی دەڕۆن جووتەکی توولەو
لەوی دیکەشی جووتە تاژی مل بە قەرێتە !!

★ ★ ★

گەلی برادەرینە ئەمن ئەستێرەکم لێ‌هەراتیە
لە لایێ رۆژ هەراتی
ڤەت لەدری من ئاوا نابی
ئەگەر عایشە گور دەرێ : ـ
ئەمن هەرچەندی چاوی خۆم دەگێرم
لە دوو سوارە چووکەلانە کەی من
بزر بوویتەوەو پەیدا نابێ
گەلی برادەرینە ئەمن چاك وەیە
دوگمەی سینەو مەمکێ خۆمی مار ویرانی بترازینم
داخوا دەرێم بەلکی سوارە چووکەلانەکەی من
زیز بووەو ڤەت ئاشت نابی ؟ !

★ ★ ★

ئەرێ غەمگینی‌و غەم لەبەر عایشە گورێ
بابان‌و یرانو قەلەندەرێ ۰
سرا ڤەت کەسم نەمابوو
لەبۆ سوارە چووکەلانەکەی من هەر بە هیچی
گەلی برادەرینە ، ئەگەر سەرێ من دەیێشی
دەرێ عایشێ بابان ویرانێ نا سەکنی
لەبەر میراتە هەرامە زوگرتی ۰
ئەگەر عایشە گور دەرێ
هەر کەسانەکی سوارەکەی من نەدیتیەو ناناسی
ئەوەتانی ڤایمەو ڤالانی خۆی
داوێتە چۆمو چۆمەلان وسۆرەکرتی
بەرێ صەد حەیفەو موخابن
دەمکوژێتن لەوێ کۆنە دنیایێ هەر بە هیچی !!
ئای ئای ئای ئای ۰

٣ ـ مەقامی شەنگ مێرەم :

ئەم مەقامە سەبارەت بە ناوهاتنی چەکی نوێی وەك تفەنگی شەشخان (١٥) ، لە هەمـــوو دەقـــی مەقامەکانی دیکەی سوە نوێتر هۆنراوەتەوە ، زادەی ئاوو هەوایێکی شارستانێتی‌و هاتو باتی بازرگانـی سەدەی نۆزدەهەمی ئەو شارە زیندووەی کۆیەیـــە ، با بزانین دانەری دەقی مەقامەکە چ بە زمانی دایکـی (شەنگ مێرەم) ەوە هەڵ دەبەستێ لە جوانـــی‌و ناسك‌و بەناز پەر وەردەیی کچەکەی‌داو ، خەریکـە کراسێکی گرانبەهای بۆ بکرێ تا پێی بچێتە شایی‌و گۆوەندێ : ـ

ئەرێ شەنگێ ، شەنگە جوانێ
چاو سەڤەرێ ، بالەبانێ (١٦)
داك حدوودێ (١٧) بێ نیشانێ
وەی لێ وەی لێ !

★ ★ ★

برادەرینە ۰۰ دەرێن ئەورۆکە جومعەیە
لە محلی نیومرۆیێ
ئەگەر شەنگێ بەژن برندێ
دەچیتەوە سەر ڤەسرێ (١٨)
دوومین هەرامە سارنجێ (١٩)
ئەنگۆ لە بەژنێ شەنگێ بفکرن
چ عەیبانی نینەو عەیبی لێ مەگرن
چەند بە شیرنی‌و لاو چاکی
لە ڤۆری (٢١) هەرامە باونجێ (٢٢)

★ ★ ★

برادەرینە تاری لە دنیایێ
چەند لە درێ من رابوردن
ئەگەر هەنبێ شەنگ مێرەمێ
لەبۆ من بمینێ بەوێ مانگی لە چاردەی
کە وەتانی خەریك ماینەوە لە مابەینی هـــەورو سامالی
ئەگەر مەمکێ شەنگێ لەبۆ من بمینێ
بەوێ چار ڤوبەی ئالتوونێ ،
کە وەتانی عەلی بەگی داستی (٢٣)
دەیداتەوە لە چار گۆشەی هەرامە مەتاری ٢٤(٢٤)
برادەرینە ۰۰ ئەمن جوابەکی خێرێم زانی بوو
لە لای باش ئاغای لاوەندان (٢٥)

دەرێن ماچی شەنگێ زیدە هەرزانە
ئەوەتا هاتینە سەر هەزار قەرە ڕیاری (٢٦)
وەی لێ ! وەی لێ !

★ ★ ★

برادەرینە .. دەرێن سێ بازرگان هاتینە
لە بەری قەتارچی یانە
دەرێن هەرسێکیان وەزیرن !
نا بەخوادی هەر سێکیان پاشانە !
دەرێن کراسەکیان پێیە
لە بۆ شەنگ مێرەمێ زیدە هەرزانە !
وەی لێ ، وەی لێ !

★ ★ ★

تەتەر(٢٧) دێو رادەبری
داکی شەنگینم دەرێ : « تەتەر مارت وێران بی
قیمەتی ئەو کراسەی لەبۆ من برێ . »
تەتەر دەری : « قیمەتی ئەو کراسەم ئەوەتانە
بە پێنج صەد سەر بەردیلی(٢٨) بەر بەرانە
بە پێنج صەد ماینی کەحیلانە(٢٩)
بە پێنج صەد تفەنگی شەشخانە
بە پێنج صەد هۆقە ڕوونی تەیرانە !! »
داکی شەنگێم دەرێ :
« تەتەر مارت وێران بی
ئەگەر شەنگێ ئەو کراسەی
لەبەربکاتن‌و بچینە شایی‌و
گۆمەندێو سەیرانە
خەرکی ببینن داخوا دەرێن
چتۆ کچەتیمە ڕەزموانە !! »
وەی لێ ! وەی لێ !

مەقامەکانی سێوە لە تەرازووی ڕەسەیەتی‌دا : ـ

ئێمە لە دوای سەرنجدان‌و هەڵسەنگاندنی ئەو مەقامانەی سێوەی هونەرمەندمان ڕاستی‌یەکی ڕوون‌و ئاشکرامان بۆ دەرکەوت ، ئەویش ڕەسەنایەتی ئەو دەقە ئەدەبی‌و ئاوازە نەمرانەی مەقامەکانێتی . کە سەنگ‌و نرخێکی گرانبەهایان هەیە لەناو گەنجینەی هونەری کوردیماندا‌و ، تای تەرازووی هونەری نەتەوەییمان باش ڕاست دەکەنەوەو دەتوانین پێوانەو نیشانەکانی ئەونرخ‌و ڕەسەنایەتی‌یەشی لەم چەند خاڵانەی خوارەوەدا کۆبکەینەوە :ـ

١ ـ مەقامەکانی سێوە ، بەدەقی ئەدەبی‌و بە ئاوازەوە ، لەناو ئاوو هەوایێکی سازگاری وڵاتی کوردستانەوە سەریان هەڵداوە، تۆمارو سیمفۆنیایێکی ڕاستگۆی ڕووداوە کۆمەڵایەتی‌و ڕامیاری‌یەکانی کۆمەڵگای کوردەوارین‌و بەپێی قۆناغ‌و ژیانی خەڵکیەکە خوڵقاون‌و کەوتوونەتە سەر زمانی ئەو مەقامبێژە هونەرمەندەمان .

٢ ـ بابەت‌و کەرەستەکانی هەمووی موڵکی کوردن‌و بۆ کورد گوتراون ، پڕن لە ووشەی ناسکی خۆشەویستی‌و ئەڤین‌و دڵپاکی‌و جوانی‌و ئازایەتی‌و سوارچاکی‌و ڕاستی‌و وەفاداری‌و مەردایەتی‌و فیداکاری ، کە هەموویان ووشەی چەمکی(٣٠)نەمرن‌و هەمیشە کورد شانازی‌یان پێوە دەکات‌و تا هەتایێ لە نرخ ناکەون .

٣ ـ شاعیری بەیت‌و بەندەکانی لە دەربڕینی ڕەوابنێژی‌دا ، بۆ دەرخستنی جێ‌چاکی‌ی ئافرەت‌و شۆخی‌و گورج‌و گۆڵی‌و گەردن هەڵکشاوی‌و چاو گەشی ، تا ماینی حدوودو کارمامزی مل بە قەرێتەو قورینگی گەردن بەرزو سەقەرو باڵەبان‌و کەوی وڵاتەکەی خۆی هەبووبێ ، بە گیانەوەری دوورە وڵات‌و نە بینراوی وەکو زەرافەو کەنگەرو تاوس‌و تووتی نەچواندووە .

هەتا چۆم‌و چۆماڵ‌و ڕووبارو گۆڵ‌و گۆلاوی داوێنی شاخەکانی خۆی بووبێ ، بیری بۆ لای دەریاو ئاودڕو دوورگەو نۆکەندو کەشتی‌یەوە نەڕۆیشتووەو ، تا لە دارو درەخت‌و گوڵ‌و گیاوگوڵی بۆن خۆش‌چنارو شەنگەبی‌و نارنج‌و لیمۆو سێوو سووسن‌و بەیبوون‌و هەڵاڵەو ڕەشە ڕەیحانی باخی خۆی بووبێ ، دەستی بۆ دارو درەخت‌و گوڵی بێگانە درێژ نەکردووەو هەیکەلی دەقەکانی پێ هەڵ نەبەستوون .

٤ ـ شاعیرانی دەقی مەقامەکانی سێوە ، لە پێداهەڵدانی هەرشتێك جوانترین‌و زیندووترین چەشن‌و ئەندامیان هەڵبژاردووەو چاکیش لێی سەرکەوتوون .

بۆ نموونە : لە دەربڕینی جوانی ئافرەتدا کەوتوونەتە وەسف کردنی ئەو ئەندامانەی کە دەبنە پێوانەی جوانی‌و شۆخ‌و شەنگی‌ی مێینە لەبەر چاوی نێرینەی جوانی پەرستدا ، هەر لەبەژنی بلندو سنگی سپی‌و مەمکی فنجان‌و گەردنی زەردو چاوی بەلەکەوە بگرە تاکوو دەگاتە برژانگ‌و برۆی ڕەش‌و چاوی گەشی وەك سەقەرو باڵەبان‌و دوگمەی سینەو مەمکان‌و زی‌و کراس‌و تۆڵ‌و باونجی کچی شەنگ‌و شۆڕی کورد .

ئەمانە بوون چەند پێوانەو نیشانەیێکی ڕەسەنایەتی مەقامەکانی ستوەی هونەرمەندی کوردمان ، هیوادارم توانیبم تا ڕادەیێك ئامانجی مەبەستم بپێکم و خزمەتێکی بچووکی ئەدەب و هونەری کوردی بکەم .

پەراوێزو سەرچاوەکانی ئەم باسە : ـ

١ ـ چەرخەچی : دەوریە ، زەلامێکە کە بۆ پاراستنی ئەمن و ئاسایش لە ئاوەدانی‌دا بسووڕێتەوە (بنوارە : فەرهەنگی خاڵ جـ ٢ ، ل٣٥)

٢ ـ شامیری : جۆرە شمشێرێکی جەوهەردار بووە ، لە میسر دروست کراوە .

٣ ـ هەنیی : نێوچەوان [بروانە : فەرهەنگی مەهاباد، ل ٦٩٥] .

٤ ـ رەند : ڕووخۆش ، قسەخۆش

٥ ـ عەباسی : جۆرە دراوێکی ئێرانی بووە ، لە سەردەمی شا عەباسی صەفەوی لێ‌دراوە

٦ ـ سێ شایی : جۆرە دراوێکی دیکەی ئێران بووە .

٧ ـ بازی بەند : دووعاو نوشتەیەکە لە قۆڵ و بازوو دەبەسترێ .

٨ ـ لێرەدا مەبەستی لە یەمەن شارێکی کوردستانی تورکیا بووە کە لە ڕۆژهەلاتی خاکی بوتان‌بوە

٩ ـ زەر : سووك کراوی (زەرد)ە ، لە سەر شێوەی بۆتان و بادینان گوتراوە .

١٠ ـ لەوکەسانە ١ ـ ڕۆستەم حەویزی شاعیر[کۆیە: بیستووە ١٩١٣] کە ئەویش لە باوکی ٢ـ وەستا مەولوودی حوسێن ڕەمەزانی بۆریچی [گوندی مێرغوزارە : ١٩٣٢] کە ئەویش گاتی خۆی لە کۆیخا عوسمانی دالداغانی بیستووە وئێستا ئەم وەستامەدلوودە لە هەولێر بۆریچی‌یە .

١١ ـ الدکتور جمیل الملائکە ، میزان البند ، بغداد ، ١٩٦٥ ، ص٤ و ص٥

١٢ ـ زوگرتی : پیاوی بێ ژن و ماڵ

١٣ ـ قایمە : هێزو قووەت ، قایمەڵان : جێگەو شوێنی خۆ قایم‌کردنە .

١٤ ـ کرتی : جۆرە دەونێکە لە دارگەز بچووکترە

١٥ ـ تفەنگی شەشخان : جۆرە تفەنگێکی کۆنە ، هێزی چەکداری عوسمانای لە سەدەی ڕابوردوودا بەکاری دەهێناو لە کوردستان وەك چەکێکی نوێ بەکار دەهات

١٦ ـ باڵەبان : جۆرە باڵندەیێکی گۆشت خۆری ڕاوکەری چاو گەورەیە [بروانە فەرهەنگی خاڵ، جزئی یەکەم ، ل ١٠٤]

١٧ ـ حدوود : بە ئەسپ و ماینی ڕەسەنی کوردی دەگوترێ .

١٨ ـ قەسر : کۆشکێکی هاوینی‌یە ، بە جۆرێکی وا دروست دەکرێ ، لە هەموو لایێك هەوای فێنك بیگرێتەوە .

١٩ ـ سارنج : فێنکترین شوێنی کۆشکی هاوینی‌یە .

٢٠ ـ قۆر : قۆڵ ، بازوو .

٢١ ـدەخونجێن : دەگونجێن .

٢٢ ـ باونج : جۆرە زریزەیێکی زیوی پلپلەدارە ، لە یاخەو زارکە قۆڵی گەوای ژنان دە دوورا ، ئێستا ئەو چەشنە خشلە باوی نەماوە .

٢٣ ـ عەلی بەگی داسنی : سەرداری عەشیرەتی داسنی کوردی یە زیدی بوو ، لە شەرێکی‌دا لەگەڵ محەممەد پاشای ڕەواندزی بەدیل گیراو ، لە زارکی گەلی ئەو شارە لە سێدارە درا .

٢٤ ـ مەتار : مەتاڵ ، قەلغان

٢٥ ـ لاوەند بەو سەربازە نا نیزامیە کوردانەیان دەگوت کە دەولەتی عوسمانلی لە لوڕستان و هەرێمی وەند یێکی هێنابوون بۆ پارێزگاری سنووری ڕۆژهەلاتی عیراق

٢٦ ـ قەرە ریار : قەرە ریاڵ ، جۆرە پارەیەکی عوسمانلی بوو .

٢٧ ـ تەتەر : قاصید ، نامەبەر ، پۆستەچی

٢٨ ـ بەردیل : بە مەڕی سێ ساڵان دەگوترێ [بروانە: فەرهەنگی خال جـ ١ ، ل ١٥٤]

٢٩ ـ کەحیلان : جۆرە ماینێکی ڕەسەنی عارەبی‌یە

٣٠ ـ چەمك : مەعنا ، مفهوم .

سێوە لەسلێمانی لە ئاهەنگی کۆمەلی هونەرە جوانەکان مەقامەکانی لەسەر ئاوازی موسیقای (ولیەم یوحەننا) بە کەمانجە و مۆسیقاژەنێکی دیکە بەقانوون .